

אלקנה וחנה - מבשרי ההתעלות הרוחנית בישראל, אחרי החשבר בתקופת השופטים³⁸ הרב אברהם רקנטי

א. פתיחה

ב. אלקנה

- 1) ויהי איש אחד
 - 2) אלקנה בדורו כאברהם אבינו
 - 3) אלקנה המאמין הגדול מחזק, מאחד ו"גודר" את האומה
- ### ג. חנה
- 1) חנה מזדככת עולה ומתעלה
 - 2) "עלתה" (לא עלותם)
 - 3) דו שיח בין אלקנה וחנה ובסימונו "ותקם חנה"
 - 4) תפילת חנה - "כמה הלכתא גברוותא איכא למשמע מהני קראי דחנה"³⁹
- ### ד. סיכום

א. פתיחה

כידוע עם ישראל זכה להיכנס לארץ ישראל בהנהגת יהושע בן-נון. בספר יהושע מתוארת ירושת הארץ (בחלקה הגדול), ואף חלוקה לשבטים. על מדרגתו הרוחנית של דור הכניסה לארץ נאמר: "בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם" (יהושע ג'י), וכן "ויעבוד ישראל את ה' כל ימי יהושע..." (שם כ"ד, ל"א). אמנם סמוך למות יהושע, חלה ירידה רוחנית גדולה בעם "ויקם דור אחר אחריהם אשר לא ידעו את ה'... ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'... וימכרם ביד אויביהם מסביב..." (שופטים ב', י-י"ד).

תקופת השופטים (ברובה) מאופיינת בירידה רוחנית גדולה, פילוגים מלחמות אחים וחולשה לאומית ניכרת. היו גם נקודות אור, תהליכי תשובה מסוימים שהביאו להקמת שופט, לישועה משוסיים מסביב ולשקט, אך התנ"ך וחז"ל מלמדים אותנו שהייתה זו תשובה שטחית מתוך יראת עונש, ולא נבנה בנין רוחני יציב לדורות "והיה במות השופט ישובו והשחיתו מאבותם ללכת אחרי אלוהים

³⁸ מאמר זה הוא המשך למאמר "הקדמה לספר שמואל" שהופיע ב"הכי איתמר" א'.

³⁹ (ברכות ל"א א')

אחרים לעבדם ולהשתחוות להם לא הפילו ממעלליהם ומדרכם הקשה" (שופטים ב', י"ט).

חז"ל, המדריכים אותנו להבין את רוח התנ"ך מתבטאים בחריפות ואומרים שהאחריות לירידה הרוחנית ולחולשה הלאומית מוטלת על גדולי הדור, אנשי הרוח שלא העמיקו בסגולה האלוקית הטמונה בבני ישראל ולא פעלו מספיק להוצאתה אל הפועל כדי לזרז את תהליכי ההתקדמות הרוחנית של האומה⁴⁰.

לאחר כ-300 שנה של תקופת השופטים מתחולל שינוי רוחני מהותי. הקב"ה שולח לישראל נשמות צדיקים יסודי עולם, והם מהווים את הבסיס לשינוי בשאיפתם לקידוש ה' שיופיע בישראל, ובפעולותיהם להוציא שאיפה זו מן הכוח אל הפועל. אישים אלה הם אלקנה וחנה. נשתדל בעקבות דברי הנבואה וחז"ל להאיר משהו מגודל אישיותם ופועלם, וגם ננסה להבחין הבחנה מסוימת בין קודש לקודש בדרגותיהם הרוחניות⁴¹.

ב. אלקנה

1 "ויהי איש אחד" (שמואל א', א').

אלקנה הלוי (מבני בניו של קורח) היה "גדול בדורו" "לא היה כיוצא בו" וזכה שיאמר עליו "אחד" – כפי שנאמר על הקב"ה "שמע ישראל... ה' אחד", וכן על אברהם אבינו "אחד היה אברהם", וכפי שנאמר על עם ישראל "גוי אחד בארץ" – כי פעל כל ימיו לאחד את ישראל ולהעלותם לעבודת ה' בשילה, לקדש שם ה' אחד (ע"פ במדב"ר פי י', ה').

אלקנה זכה למדרגת נביא – הוא איש האלוקים שניבא על בית עלי (ספרי ברכה ל"ג, א', סדר עולם רבה פי כ').

2 אלקנה בדורו – כאברהם אבינו.

על פי מדרש אגדת בראשית (פי מ"ט) מופיע אלקנה כצדיק יסוד עולם, המעמיד ומקיים את העולם אחרי דורות רבים שנקראים "הבל", כשם שאברהם אבינו "עמדו של עולם" מופיע אחרי עשרים דורות של תהוה – (שהיו אמורים להיות אלף

⁴⁰ עיין תנ"ך י"א.

⁴¹ במאמר זה לא תהיה התייחסות ראויה לאישיותו של עלי השופט והכהן הגדול, רק בדרך אגב ובאופן חלקי ביותר וראוי ללמוד נושא זה, בעמקות ובהירות.

דור- ע' חגיגה י"ג,ב)- ומהווה בסיס לכל קיום העולם- "בהבראס"- בזכות אברהם- בהקריאו את שמו של הקב"ה בפי הבריות.

3) אלקנה המאמין הגדול מחזק, מאחד ו"גודר" את האומה.

אלקנה אינו מתייאש מהמצב הרוחני של הדורות הקודמים, אינו בז ומלגלג, אלא מעמיק הרבה בסגולה האלוקית שבישראל, מעמיק הרבה בתורה, ובמסירות עצומה כל חייו עולה ומעלה את ישראל.

כך נאמר בירושלמי (ברכות ט: ה): "ואל תבוז כי זקנה אמך" (משלי כ"ג,כ"ב) אמר ר' יוסי בר בון אם נתיישנו דברי תורה בפיך אל תבוזה עליהן... אמר ר' זעירא אם נזדקנה אומתך עמוד וגדרה כשם שעשה אלקנה שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים⁴².

"אמך" זו כנסת ישראל, "אמך" זו תורה, כאשר ישנה ירידה וחולשה בגילוי הארת התורה וכוח האומה, אלקנה פועל במסירות לחזק ולהעלות.

ובתנ"ך ח' נאמר: "עלה אלקנה ואשתו ובניו ובני ביתו אחיו ואחיותיו וכל קרוביו היה מעלה עמו לרגל, ובאים ולנים ברחובה של עיר, והיתה המדינה מרגשת והיו שואלין אותן להיכן תלכו? ואומרים לבית ה' שבשילה, שמשם תצא תורה ומצות, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך יחד? מיד עיניהם משגרות דמעות ואומרים להם נלך עמכם? ואומרים להם הן, עד לשנה הבאה חמשה בתים, לשנה אחרת עשרה בתים, עד שהיו כלם עולים. ובדרך שהיה עולה שנה זו - לא היה עולה שנה אחרת, עד שהיו כלם עולים, אמר לו הקב"ה אלקנה! אתה הכרעת את ישראל לכף זכות, וחנכתם במצות, וזכו רבים על ידך, אני אוציא בן ממך שיכריע את ישראל לכף זכות ויתן אותם במצות, הא למדת שבשכר אלקנה-שמואל".

אלקנה במסירות גדולה מקדיש את חייו בדוגמא אישית נפלאה להוציא לפועל את העדינות והקדושה הקיימים בנפשותיהם של ישראל, שעם כל נפילת הנפשות, "וערמת דשן החומריות הצבור עליהן"⁴³, כאשר באהבה ובאמונה מאירים אותן- "מיד משגרות עיניהם דמעות", דמעות אלו מבטאות את הפנימיות הטובה הגנוזה בליבותיהם, אש קודש לה' ותורתו, והם מצטרפים אל אלקנה בעלותו אל בית ה'.

⁴² ע' באמונת עתנו א' צד- קח הרחבה והעמקה בעניין "זקנת" האומה.

⁴³ ע"פ עין אי"ה שבת א' עמוד 11

1) חנה מזדככת עולה ומתעלה.

חנה אשתו ה"אחתי" של אלקנה (שמואל א', ב', מלבי"ם), שנצרפה בכור הניסיון האלוקי בעקרות קשה של י"ט שנה- כאמותינו שרה ורבקה- "הפקידה נפשות", בכך שהייתה מוכנה ואף לחצה על בעלה אלקנה לקחת אישה נוספת, את פנינה, אחרי עשר שנות עקרות ועדיין עקרותה נמשכת.

וכך מבטא זאת המדרש (פסיקתא רבתי פיסקא מג)

"דבר אחר כי פקד ה' את חנה זש"ה "מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו" (משלי כ"ז, כ"א)... כשם שהצורף הזה מכניס את הכסף לאש ואת הזהב לכור... כך הקדוש ברוך הוא צורף את הצדיקים... וכן אתה מוצא שרה צירפה הקדוש ברוך הוא עשרים וחמש שנים (בעקרות)... ורבקה אף היא צירפה הקדוש ברוך הוא... וחנה צירפה הקב"ה אף היא לפי כחה, וכמה... אמרו רבותינו תשע עשרה שנה, והיא? אלא עשר שנים ששהתה עמו ולא ילדה ונטל את פנינה וילדה לו עשרה בנים... "הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים" אלו בניה של פנינה, ואתה נותן שמונה שנים לעיבורים ושנה אחת לעיבורו של שמואל הרי תשע עשרה שנה..."

"יוחנה פוקדה (הפקידה) אצל הקדוש ברוך הוא נפשות... כיון שראתה חנה שלא ילדה, אמרה אומר לו שיכניס צרתי לביתי... אמר לה הקדוש ברוך הוא חייך חנה הפקדת אצלי נפשות, אני משלם לך- "כי פקד ה' את חנה".

חנה הכניסה אל תוך החיים האחדותיים הרוחניים שלה ושל אלקנה את "צרתה" פנינה לשם שמים, וזאת תוך כדי שבעלה והיא עוסקים לרומם את נפשותיהן של ישראל ולהפקידן לאביהם שבשמים בהעלותם לשילה- כאברהם ושרה בזמנם (ע"פ פס"ר מ"ד ע"ש).

2) "עלתה" (לא עלותם).

עקרותה נמשכת, וצרתה מכעיסתה גם כעס וחנה עולה ומתעלה אל ה'.
 "וכן יעשה שנה בשנה מידי עלותה בבית ה' כן תכעיסנה ותבכה ולא תאכלי" (שמואל א', ז'). בפסוק זה המתאר את עלייתם לשילה, שנה שנה, מודגשת עלייתה של חנה ("עלותה" ולא עלותם) ללמדנו שבתוך מפעל ההעלאה הרוחנית האדיר של אלקנה עולה ומתעלה אישיותה של חנה לגבהים עליונים, ומעתה ואילך המיקוד

והריכוז של הסיפור במקראות יעבור אליה, אל אישיותה ומעשיה (עיין המשך פרק א' ו-ב'). יסוד התיקון והעלאת הדור של אלקנה עולה קומה נוספת.

3) זו שיח בין אלקנה וחנה ובסיומו "ותקם חנה".

בפסוקים ח' ו-ט' בפרק א' מתקיים "דו-שיח" משונה לכאורה בין אלקנה וחנה. בעיצומם של שמחת החג ואכילת הקורבנות פונה אלקנה בעדינות וברגישות אל חנה הבוכה ואומר "חנה למה תבכי, ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך הלוא אנוכי טוב לך מעשרה בנים"⁴⁴ להפתעתנו חנה אינה עונה לו בדברים, אינה משנה את מצב בכייתה ומרת נפשה- "והיא מרת נפש" "ובכה תבכה"- ואף אינה אוכלת כפי בקשתו והפצרתו של בעלה (עיין פסוק ט', ברשי"י ומלבי"ם ופסוק י"ח), אלא "ותקם חנה... ותתפלל על ה' ותידור נדר"

והרי "אין לך אישה כשרה בנשים אלא אישה שעושה רצון בעלה" (תנ"א ט') לפחות היינו מצפים שחנה תגיב במילים של תודה על רגישותו ועדינותו של בעלה, למה אינה עונה לוי, ומהו "ותקם" וכי התנ"ך נוהג לספר שעברה ממצב של ישיבה לעמידה? אלא כנראה מתבטא כאן חילוק בין השאיפות הרוחניות האדירות של אלקנה, לבין אלו של חנה. כאשר חנה שומעת את דבריו, הפצרותיו, ואת אמירתו "הלוא אנוכי טוב לך מעשרה בנים" היא מבינה שאלקנה- אחרי עקרות כה ממושכת שלה (שמונה עשרה שנה) קצת מרפה מן התפילה והשאיפה לבן ממנה (עיין מלבי"ם). היא יודעת את המשמעות העמוקה של הדבר. הולדת בן על ידיהם, פירושו, הכנה והוצאה אל הפועל של מדרגה עליונה יותר ועמוקה יותר של תשובה בישראל לדורות הבאים, המשכיות, העמקה, והרחבה של התהליך הרוחני שהחלו בו לרומם את ישראל. אלקנה במדרגתו המופלאה אכן פועל פעולה עצומה לרומם את ישראל, אך נצרכת המשכיות, ובעיקר העמקה והרמת המדרגה הרוחנית לדורות הבאים. לכן יש כאן מתח מסוים ב"שיחה", חנה אינה יכולה לקבל את דברי אלקנה, היא מבינה שעליה, ורק עליה, הוטלה המשימה העליונה לרומם את תהליך התשובה וההתעלות שהחל אותו אלקנה בעלה במסירותו העצומה, וזאת מתוך מסירות נפש שלה גדולה ועמוקה עוד יותר. לכן אינה משיבה לבעלה, אינה מקבלת את דבריו ונוקטת דרך עצמאית, לעליית עוד קומה רוחנית למען הדורות הבאים "ותקם חנה... ותתפלל על ה'..."⁴⁵.

⁴⁴ עיין גם ילקוט שמעוני כאן רמז ע"ז.

⁴⁵ השווה רות א', ו' "ותקם היא (נעמי)" שפירושו שני לכל מהלך הדברים הקודם.

4) תפילת חנה - "כמה הלכתא גברותא איכא למשמע מהני קראי

דחנה" (ברכות ל"א א').

תפילת חנה (כמו גם שירת חנה אחר כך) הינה מיוחדת במינה למעליותא, וכשם שהגמרא בברכות לומדת ממנה הלכות "גיבורות"- בתחום הלכות תפילה, כך אנו לומדים לדורות הלכות אמונה וגדלות רוחנית מתפילה מיוחדת זו.

יש בתפילת חנה:

ביטוי של לקיחת אחריות רוחנית כללית. מסירות נפש מיוחדת על כבוד שמים. הופעת שם שמים חדש – "ה' צבאות". נדר מיוחד. בקשה להעמדת נביא הגדול ביותר לאחר משה רבינו, והקמת המלכות בישראל.

"ותקם חנה... ועלי הכהן יושב על מזוזת היכל ה'... ותתפלל על ה'..." מה הקשר בין "ותקם חנה" ל- "ועלי הכהן יושב..." מדוע זה מוזכר כאן, בפסוק המקדים לתפילתה? אמנם אפשר לנסות ולענות שהזכרתו של עלי לפני תפילתה של חנה נועד לצורך ההמשך של הסיפור, שהרי מתואר בהמשך שתפילתה הייתה מאוד מיוחדת (ואולי מוזרה) עד כדי כך שעלי חשבה לשיכורה, והיה ביניהם דין ודברים "ויחשבה עלי לשכורה.. לא אדוני... ויין ושכר לא שתיתי..." (שמואל א' א', י"ב-י"ח). אמנם נראה לבאר את הדברים בהמשך לביאורנו את המילים "ותקם חנה" לעיל- באופן כזה: עלי הכהן, השופט, ראש הסנהדרין, בעל רוח הקודש, הוא לכאורה צריך להיות המתחיל את מהלך התשובה וההתעלות של ישראל, והוא זה שאמור להעמיק ולרומם את המהלך הזה לקראת הדורות הבאים. אבל אנו יודעים, בעיקר דרך סיפור התני"ך על מעשיהם של בני עלי שלא היה בכוחו הרוחני של עלי לחולל את המהפך הרוחני הנדרש בדור, ובנפילת משכן שילה, נפל אחורנית "ותשבר מפרקתו וימת" (שמואל א' ד', י"ח)⁴⁶, לכן "ותקם חנה... ועלי ישב...". מסירות הנפש והתפילה של חנה שייכים למדרגה שמעבר לצדקותו של עלי, מאויי השלמות וההתרוממות שמתבטאים בתפילתה לא נתפסים על ידו- הוא חושד אותה לשיכורה. חנה מצטדקת ואומרת "לא אדוני" (ולא: אדוני, לא שיכורה אנוכי) וחז"ל מאירים את עינינו "לא אדון אתה בדבר הזה, ולא רוח הקודש שורה עליך שאתה חושדני בדבר זה..." (ברכות ל"א, ב') (ועיין ב"קול אליהו" פירוש המיוחס להגר"א מוילנא בעניין זה), ובכך מצריכים אותנו חז"ל להבין שרמתה הרוחנית של חנה היא כזו- לעומת עלי בדרגתו (וכפי שהוסבר קודם גם ביחס

⁴⁶ עיין עין אי"ה שבת ב' 50,51 והערה 3 במאמר זה.

לאלקנה צדיק יסוד עולם) - שמחייבת אותה לאחריות רוחנית לטובת הדור והדורות הבאים לעילויים ולהתקדמותם לקראת מלכות ישראל - "ותקם חנה".

"ותתפלל על ה'..."- מסירות נפש על כבוד שמים. על פי הגמרא בברכות (ל"א, ל"ב עיי"ש), מצטרפת חנה במדרגת תפילתה למשה רבנו ולאליהו בתפילותיהם המיוחדות, ומתפללת במסירות על כבוד שמים שיופיע בסוף דורות השופטים. נפש החיים שער ב', י"ב: "הטיחה דברים כלפי מעלה" (ברכות ל"א) כלומר: השליכה רצונה הפרטי (עקרות) מנגד, ולא אכפת לה... אלא על הצער של מעלה" (ע"ש באריכות פרקים י"א, י"ב). ובנפש החיים ב', ט"ו: "ואשפוך את נפשי לפני ה'..." מדרגתה (של חנה) ששפכה כל נפשה (רצונה) לפני ה' ולא נשאר לה שום רצון לענייני העולם הזה" (עין שם). מסירות נפשה הייתה כזו, שהייתה מוכנה שכל חייה הפרטיים, וכל צדקותה יתבטלו לגמרי, היא הייתה מוכנה לעבור תהליך של סוטה עם כל החשד הנוראי והביזוי הגדול ובלבד שתיפקד בכך שירומם את ישראל (דרשת חז"ל "אם ראה תראה" ברכות ל"א, ב').

חנה מחדשת את שם "ה' צבאות"- "ה' צבאות אם ראה תראה..." "אמר ר' אלעזר מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות עד שבאת חנה וקראתו צבאות" (ברכות ל"א). עם ישראל, שהוא צבאות ה'- "והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל מארץ מצרים" (שמות ז', ד')- אמור להגיע לדרגה שיוכל לבטא שם שמים באופן כזה, שיהיו כל פרטי בני ישראל חיים את מגמת קידוש ה' הכללית בחייהם הפרטיים. "שם ה' צבאות מתייחס על שם הנהגה כללית שמתפשטת גם כן בפרטיות על ידי הכנת המקבלים את ההנהגה" (עין אי"ה ברכות ל"א).

ואכן שם ה' צבאות מופיע בהמשך בהקמת מלכות ישראל (עין שמואל א' ט"ו, כ', שמואל ב' ה', י', שמואל ב' ו', י"ח, שמואל ב' ז', כ"ו).

הנדר- "ותידור נדר... ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו" יש הרבה מה לדון על נדר זה, מבחינה הלכתית, שהרי האישה אינה מדירה את בנה בנוזר (נוזר ד', ו'), ועוד הרי לא בא לעולם, אבל מכל מקום רואים אנו כאן שוב, כיצד חנה העקרה מבקשת בן רק כדי להקדישו לכל חייו למשכן ולעבודת ה' וישראל עמו, ואכן לאחר שנתיים של הנקה, "ותעלה עמה כאשר גמלתו" (שמואל א' א', כ"ד). וכאשר היא בפועל נותנת את שמואל לכלל ישראל ונפרדת ממנו

בגופה, היא זוכה לשירה הגדולה, שירת חנה (שהיא מעשר השירות של ישראל), "ותתפלל חנה ותאמר". (גם כאן "ותעלה עמה"- ואלקנה לא מוזכר, אולי ללמדנו שזוהי פעולת חנה במדרגתה המיוחדת).

"זרע אנשים"- "ונתת לאמתך זרע אנשים"- הביטוי הוא קשה, מהי הכוונה "זרע אנשים"? חז"ל ביארו כמה אפשרויות וכללו בדבריהם משמעויות רבות וחשובות, נזכיר שתיים מהן:

"ר' יוחנן אמר זרע ששקול כשני אנשים ומאן נינהו? משה ואהרן" (ברכות ל"ב) ואכן זכתה חנה לשמואל הנביא השקול כמשה ואהרן (ועיין עין אי"ה ברכות א' שם, וכן שמות רבה ט"ז, ד').

"ושמואל אמר זרע שימשח שני אנשים ומאן נינהו שאול דוד" ואכן זכתה חנה שבנה שמואל יזכה בדבר ה' להקים את מלכות שאול ואח"כ את מלכות דוד.

ד. סיכום

שני ענקי רוח נשלחו לעם ישראל בתקופת המעבר בין שופטים למלכות. הראשון אלקנה הפועל כל חייו בדוגמא אישית, להעלות את עם ישראל, מתוך אמונתו בסגולה ישראל הפנימית. על גבי פעולתו הרוחנית העצומה של אלקנה האיש "האחד" ומאחד את ישראל בדורו, עולה ומתעלה אישיותה ופעולתה של חנה. המקראות מתארות בהרחבה את עניינה, היא נוטלת על עצמה אחריות עצומה, מתפללת, מחדשת שם שמים, נודרת במסירות נפש, ומעלה (בגפה) את שמואל הקטן לשילה- כתשלום נדרה- זוכה להיות אחת משבע הנביאות בישראל (עיין מגילה י"ד, א') וזוכה לשירה אותה היא שרה בשילה, ועליה אומרים חז"ל שכוללת קורות עם ישראל בארבע מלכויות, ולפי ביאור הגר"א יש בה רמזים לכל ההיסטוריה של עם ישראל מאברהם אבינו עד למלך המשיח. "ותתפלל חנה ותאמר... ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו" (שמואל א', ב').